

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ “HAK”KI VE İKTİDAR “BEN” İLE DEMOKRASİ ARASINDAKİ ÇELİŞKİ

Yrd. Doç .Dr. Kemal ŞAHİN*

Giriş

İfade özgürlüğü ile ilgili tartışmalar bitmek tükenmek bilmemektedir. Bu yüzdendir ki, bu alanda yurt içinde ve yurt dışında sayısız yayın yapılmış, yapılmaya da devam etmektedir. Bu makale de maalesef bu yayınlara orijinal bir katkı sunmaktan ziyade, ifade özgürlüğü gündemine herkesin anlayabileceği bir dilde yeni (orijinal demek değil, belik yineleyen) bir bakış sunmaktadır.

Bu bakışın üç esası vardır: Birincisi, ifade özgürlüğü hakkının, ifade özgürlüğü tezleri ile birlikte yorumlanmadığını göstermektir. Bu tezler bilinmeden ifade özgürlüğü ile ilgili konular anlaşılabilir. Fakat, bu çalışmanın konusu ifade özgürlüğü tezlerini incelemek değildir, onlar başka yerlerde incelenmiştir.¹ Ne var ki, bu tezler olmadan ifade özgürlüğünün anlaşılacağı yinelenmelidir.

İkincisi, iktidarla ifade özgürlüğü arasındaki ilişki, ifade özgürlüğünün diğer ajanları ile arasındaki ilişkiden bütünüyle farklıdır. Bu ikinci noktanın iki yönü vardır: Birinci yönü, ifade özgürlüğü hakkı ile demokrasi arasındaki ilişkidir. Bu da tezin fonksiyonel temeline işaret eder. İkinci yönü ise, doğrudan iktidar öznesinin insan unsurunda mündemiç olan “ben” unsuruna bakar ki, bu yön hukuki olmayıp siyaset ve psikoloji biliminin alanına girer. Bizim

---

* Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Yazar, bu makalenin hazırlanmasında gerekli maddi desteği sağlayan TÜBİTAK’a, Fakülte öğretim üyelerine sağlanan bütün ayrıcalıklardan yararlanmasını sağlayan New Haven Üniversitesi Criminal Justice and Forensic Science Dekanı Dr. Richard H. Ward’a, Lillian Goldman Law Library’nin imkanlarından yararlanmasını sağlayan Yale Hukuk Fakültesi Öğretim üyesi Prof. Jed Rubenfeld’e ve Yale Hukuk Fakültesi idarecilerine teşekkürü bir borç bilmektedir.

¹ Örneğin bkz. Kemal Şahin, **İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü Gereksinimleri ve Sınırları** (Metinde “İfade Özgürlüğü” biçiminde kısaltılacaktır), On İki Levha Yayınları, İstanbul 2009, ss. 270-288.

amacımız, bu bilim dallarının verilerini tartışmak yerine onları genel kabul-leri çerçevesinde kabul etmektir.²

Üçüncü nokta, ifade özgürlüğü davalarında hukuksal yargı ile siyasal yargı arasındaki farklılığa işaret etmektir. Bu noktada yargıç, “önüne gelen davada mevcut olan hukukla bağlı olduğu”-ki bu hukuku *doğru* yorumlamamış olsa bile- mazeretine sığınabilir. Pozitivist bir hukukçu son tahlilde kendisini mevcut yasaları olduğu gibi uygulamak zorunda görebilir. Dolayısıyla, bir yargıcın “yorum” biçimi ile bir siyasetçinin “yorum” biçimi aynı olmayacaktır. Siyasetçi, yargıcın aksine, yargısını hukukun formel kalıplarının ötesinde siyasal yaşamın gereklerine göre yapabilme özerkliğine sahiptir.³

Bu noktada amaç, özellikle ifade özgürlüğü davalarında üretilmiş olan iç hukukun uluslararası insan hakları hukuku tarafından üretilmiş olan hukukla bağdaşp bağdaşmadığının deskriptik bir değerlendirmesini yaparak, uyuşmazlık durumunda demokratik sistemlerde siyasal iktidarın siyasal yargıyı, hukuksal (yerel olanı) yargı ile meşrulaştıramayacaklarını söylemektir.

I. İfade Özgürlüğü Hakkı

Artık klişe haline gelmiş bir deyiş vardır: ifade özgürlüğü demokratik bir toplumun en temel esaslarından biridir. Tabiatıyla, demokratik sistemin işleyebilmesi ifade özgürlüğünün güvence altına alınmamış olduğu bir toplumda

2 “Ben” üzerine felsefe ve psikoloji bilimi tarafından yapılmış olan tartışmalar bu makalenin boyunu aşmaktadır. Ancak şu kadarını burada belirtmekte yarar vardır. İnsanın mahiyetinde mündemiç olan “ben”in Batıda “self” ve “ego” olmak üzere iki ayrı kullanımı vardır. “Self”, objektif kimliği oluştururken, “ego” subjektif kimliği temsil etmektedir. Ego, self’in içerisinden çıkar ve bağımsızlığını kazanır. Burada kullanılan “ben” işte “self”ten bağımsızlaşmış olan “ego”dur. Ego ve self ayrımı üzerine şu eserlere bakılabilir: Edward F. Edinger, **Ego and Archetype**, Published by G.P. Putnam’s Sons, New York 1972 (özellikle ss. 3-16).

3 Burada eğer bir analogi yapmak gerekir ise, hukuksal yargı biçimini daha çok Kant’ın insan etkileşiminden (human interaction) soyutlanmış, salt zihnin bir ürünü olarak; siyasal yargı biçimini ise Aristoteles’in siyasal yaşamın bütün parametrelerini dikkate alan yargı olarak yorumlamak mümkündür. Her iki yargı biçimine ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bkz. Ronald Beiner, **Political Judgment**, The University of Chicago Press, Cambridge 1983, ss. 102 vd.

mümkün görülmez.⁴ Aslında bu temellendirme ifade özgürlüğü hakkının pek çok gerekçelerinden sadece biridir (fonksiyonalist temellendirme)⁵.

İfade özgürlüğünün bir insan hakkı olarak savunulmasının temel gerekçesinin -araççı-sonuççu (enstrumantalist-consequentialist) gerekçelerinden ziyade⁶- bu hak ile kişinin kendi kendisini gerçekleştirmesinin (self-development) ya da kendi benliğinin farkına varmasının (self-realisation) arasındaki olumlu-orantısal ilişki olduğu ileri sürülmektedir (deontolojik temellendirme).⁷ Aslında seküler Batının üretmiş olduğu ve seküler bile olsa Doğunun basmakalıp bir ezberle yetindiği –çünkü bu birebir tercümenin kendi lisanına yabancı kaldığı- kendi kendini geliştirme ya da kişinin kendi varlığının bilincine erişebilmesi meselesi, insanın doğası gereği çevresine kayıtsız kalamamasıyla, varlığı ile ilgili herşeyi sorgulamasıyla ve olup biten hadiselerle lakayd kalamayıp onları kontrol etmeye, etkilemeye çalışmasıyla (Marksist dilde bu etkileme ve değiştirme ameliyesi praxis’le anlatılır) ve nihayet çabaların eyleme dönüşmesiyle et ve kemiğe bürünür gibi sözcük elbisesini giyen düşüncelerin eyleme önceliği ve onu netice vermesiyle ilgi-

---

4 Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)’nin şu kararlarında ifade özgürlüğü ile demokratik yönetim arasındaki bu ilişki bariz biçimde vurgulanmaktadır: **Hanyside v. U.K.**, Judgment of 7 December 1976; **Lingens v. Austria**, Judgment of 8 July 1986;

5 Fonksiyonalist tezlerin temelini demokrasiye dayanan tez oluşturmaktadır. Bu tezin özü, ifade özgürlüğünün demokratik sürecin işleyi bakımından oynadığı rol oluşturur. Tezin en önde gelen savunucusu hiç kuşkusuz A. MeikleJohn’dur. MeikleJohn, New England’ın kasaba meclislerinde yapılan tartışmaları örnek göstermekte, oradan da siyasi ifade özgürlüğünün mutlak bir hak olduğu tezini parlamenter sorumsuzluk ilkesiyle temellendirmektedir. Kısacası, temsilcilerin siyasi konulardaki açıklamaları hangi gerekçelerle mutlak dokunulmazlık sınırları içerisinde görülüyor ise, aynı gerekçelerle halkın siyasal tartışma süreci içerisindeki ifadeleri de mutlak dokunulmazlığa sahip olmalıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, **İfade Özgürlüğü**, ss. 270-288; Ayrıca bkz. Alexander Meiklejohn, **Free Speech and Its Relation to Self-Government**, (Originally Published by Harper Brothers in 1948), Third Ed., The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey 2004; Alexander Meiklejohn, **Political Freedom: The Constitutional Powers of the People**, Greenwood Press, UK 1979.

6 Burada sonuççu (consequentialist) gerekçelerin önemsiz ya da daha az önemli olduğunu anlatmak istemiyorum, fakat ifade özgürlüğü ile modern insan hakları doktrini arasındaki ilişkiyi sonuççu (ki bunlar daha çok utilitarian/faydacı kuramlara dayanır) gerekçelerin oluşturmadığını söylemek istiyorum. İfade özgürlüğünün sonuççu tezlerle temellendirilmesi konusunda Scanlon’ın şu makalesine bakılabilir: Thomas Scanlon, “**A Theory of Freedom of Expression**”, Philosophy and Public Affairs, Vol. 1, No. 2. (Winter, 1972), ss. 204-226.

7 Şahin, **İfade Özgürlüğü**, ss. 233-238.

lidir. Başka bir deyişle bu, insanın başkalarının varlığı ile mukayese içerisinde kendi varlığının ve eşyanın bilincine ve bilgisine ermesi meselesidir.

İnsanı *insan* yapan (diğer canlılardan ayıran) seçme yetisinin (ihtiyarının-will) bir anlam ifade edebilmesi, kişilerin düşüncelerini açıklayabilecekleri özgür bir ortamının bulunmasına bağlıdır. Zira düşünsel bir faaliyetin sonucunda ortaya çıkan bir tercihe dayanmayan eylemler, göze gelen bir cisme karşı göz kapaklarının refleks göstermesi gibi *insan* yönümüzle ilgisiz mekanik hareketlerdir.⁸ Tercih, ancak karşıtlıkları mukayese etmek suretiyle tekamül ve tekemmül edecektir. Tek düzelik ve yeknesaklık, yalnızca eşyanın görünümüyle ilgili değildir; aynı zamanda insan yaşamının anlam kazanmasıyla da ilgilidir. Bu yüzden, ihtiyar ve tercih yalnızca eşyada farklılığı ve çeşitliliği değil; aynı zamanda fiillerde de farklılığı ve çeşitliliği gerektirir. Toplumsal alanda farklılık ve çeşitlilik, ifade özgürlüğünün bireyler arasında gerekli etkileşimi sağlayacak biçimde gerçekleştirilmesine doğrudan bağlı olacaktır.

Dahası kırgınlık, öfke yada rahatsızlık gibi duygularını dile getiremeyen, iletişim kurma özelliğini kaybetmiş bir kişinin gerçekte onu insan yapan önemli özelliklerini kaybetmiş olduğu söylenebilir. Özgürlük, ihtiyar ve tercihle birlikte vardır. İkra, cebir, tehdit ya da determinizm özgürlükle bağdaşmaz.⁹

İfade özgürlüğü hakkının var olduğu bir ortamın yalnızca demokratik sistemler için gerekli olduğunu ileri sürmek de doğru değildir. Halkının gö-

8 Davranış ve eylemlerimizi bizim mi belirlediğimiz yoksa doğal nedenlere bağlı olarak belirlendiği mi konusu felsefenin önemli tartışma konularından biridir. Determinizmle özgür iradenin bağdaştığını savunanlar da olmuştur. Ancak, özgür irade olmadan kişinin ne ahlaken ne de hukuken sorumlu tutulması anlamlı olacaktır. Eğer davranışlarımızda (alışkanlıklarımız da dahil olmak üzere) bir tercihte bulunduğumuzu hissediyorsak, sınırlı bir alan içerisinde bile olsa özgür (özgür irade sahibi) olduğumuzu düşünebiliriz. Arzu ettiğimiz sonuçların gerçekleşmesi için bir seçimde bulunabiliyorsak özgür (özgür irade sahibi) olduğumuzu varsayabiliriz. Stack'ın (Hegel'e atfen) söylediği gibi, insan varlığı itibarıyla doğanın bir parçası olsa da, seçim, rasyonallite ve sorumluluk dolayısıyla büyük ölçüde doğanın (doğal nedenselliğin) dışında kalır. Bu bağlamda yapılan tartışmalar için şu eserlere bakılabilir: George J. Stack, "*Kierkegaard: The Self and Ethical Existence*", *Ethics*, Vol. 83, No. 2 (Jan., 1973), pp. 108-125; Gardner Williams, "Free-Will and Determinism", *The Journal of Philosophy*, Vol. 38, No. 26 (Dec. 18, 1941), ss. 701-712; Michel A. Slote, "Understanding Free-Will", *The Journal of Philosophy*, Vol. 38, No. 26 (Dec. 18, 1941), ss. 136-151.

9 İnsan doğası ile ifade özgürlüğü arasındaki bu ilişki biçimi Scanlon tarafından derinlemesine incelenmiştir. Bkz. Scanlon, ss. 204-226.

rüş ve düşüncelerini, huzurunu ve huzursuzluklarını önemseyen mutlak iktidar sahibi bir kral için de ifade özgürlüğü önemli olabilir. Hatta, iktidarının selameti için ceberrut bir diktatör dahi halkın görüş ve düşüncelerinin aslını ve esasını bilmek isteyebilir ya da toplumun gazını almak için halkın eleştirilerine katlanabilir.

Fakat ifade özgürlüğü hakkının demokratik sistemler için diğer bütün sistemlerden farklı, özel bir konumu bulunmaktadır. Demokrasilerde yöneticiler halk tarafından seçilirler ve halk adına, halk için karar verirler. Gerek bu seçimlerin halkın iradesini yansıtabilmesi gerekse alınan kararların ve yöneticilerin halk tarafından denetlenebilmesi ifade özgürlüğü olmadan mümkün olmaz. Bu yüzden de vatandaşların siyasal kararların alındığı forumlara katılması bir hak olarak değil bir görev olarak nitelendirilir.¹⁰

Dolayısıyla, demokratik sistemlerde yönetime talip olan kişilerin –ki bunlar siyasi figürlerdir- eleştirilere karşı diğer kişilere göre daha fazla tahammül göstermeleri beklenir. En çok da siyasiler, başka diğer kişilere nazaran eleştirilere daha fazla açık olmak zorundadırlar. Zira siyasal ifadelerin düzenlenmesi vatandaşların siyasal tartışma forumunu en ciddi biçimde etkileyen ifade özgürlüğü rejimidir.¹¹

Bunun pratikteki anlamı şudur: sıradan bir kişiye karşı sarfedildiğinde hakaret sayılacak olan ifadelerin bir politikacıya karşı sarfedilmesi durumunda hakaret sayılmaması mümkün, hatta gerekli olabilir. Ancak söz konusu hakaret kabilinden sözleri sarfeden kişi (örneğin bir gazeteci) de kendisine karşı benzeri bir mukabelede bulunulmasına tahammül göstermek durumunda olacaktır. İnsanların birbirleriyle iletişimlerini asgari nezaket kurullarını çerçevesinde yürütmeleri arzulanan bir şey olsa da, kişilerin duygu ve düşüncelerini kamusal şahsiyetlere ve özellikle siyasilere karşı ifadede ölçüyü kaçırmalarının hukuki yaptırıma tabi tutulması son derece istisnai bir durum olmalıdır.¹²

---

¹⁰ Gabriel A. Almond/Sidney Verba, “*The Obligation to Participate*”, **Power, Participation and Ideology**, Edited by Calvin J. Larson and Philo C. Wasburn, David McKay Company, NY 1969, ss. 218-220.

¹¹ Örneğin bkz. **Lingens v. Austria**, Judgment of 8 July 1986;

¹² Kademeli sınırlama sistemi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, **İfade Özgürlüğü**, ss. 396 vd.; Kamusal şahsiyetlerin ABD hukuk sistemi içerisinde bu bağlamda farklı değerlendirilmesi gerektiği konusunda ayrıca bkz. Wayne C. Minnick, “*The United States*

Bütün insanların eşit olduğu anlayışı onların ne zeka kapasiteleri ne de aldıkları eğitim dolayısıyladır. Demokratik eşitlik, büyük ölçüde ahlaki eşitliğe dayanır.¹³ Eleştirinin şiddeti, kızgınlığın ve öfkenin boyutuna göre değişebilir. Kullanılan ifadelerin nezaket sınırları içerisinde kalması biraz da bu ifadeleri kullanan kişinin dil yeteneğine ve kendini anlatabilme kapasitesine bağlı olacaktır. Halbuki demokratik sistemde insanların demokratik tartışma forumuna katılmalarını onların üslup ve dil yeteneklerine bağlı kılmak demokrasinin yukarıda belirtilen “ahlaki eşitlik” ilkesi ile bağdaşmaz. “Hakaret/hakaret olmayan” arasındaki sınırların ceza hukukunun keskin kılıcıyla tayin edilmesi, mizaç ve yetenek bakımından farklı olan insanlar arasında zorunlu bir ayırım yapılmasına ve tasfiyeye yol açacaktır. Zira herkesin aynı karaktere ve dil becerisine sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Öte yandan burada sadece ifade sahibinin üslubu değil, kimi durumlarda bu kişilerin temsil ettikleri kesimlerin duygu ve düşüncelerinin de dile getirilmesi gereği gözardı edilmemelidir.

Dilin özelliği gereği kişinin duygu ve düşüncelerini anlatabilmesi, kimi durumlarda “*hakaret*” olarak kabul edilen ifadelerin kullanılmasına neden olabilir. Bu ifadelerin muhatabı üzerinde hoş gitmeyen, hatta şok edici bir etki yaratması da sözkonusu olabilir. Örneğin muhatabın belirli bir davranışını eleştirmek için sarfedilen bu sözler, bir vakıa tasvirinden ziyade değer yargıları (value judgement) da olabilir. Bu ifadeler hak öznesinin (right-holder) söz konusu davranış hakkındaki değer yargılarını açıklamaya en elverişli araçlar olacaktır. Kamusal bir tartışmada bu yargılar, birer vakıa tespiti olmadığından yalnızca bir kişisel *yargı* olarak ilişimsel değer taşıyacaktır. Dolayısıyla, bu yargılara karşı düzeltme ve cevap hakkı dahi söz konusu olmayacaktır. Bu yargıların ifadesi, kamusal tartışmaya fikirlerin pazaryeri argümanı bakımından bir katkı sağlamasa da, demokratik tartışma forumunun işlemesine doğrudan katkı sağlayabilecektir. Bu da söz konusu ifadeleri demokratik sistem için diğer ifade kategorilerinden daha az değerli kılmayacaktır.

Supreme Court on Libel, **Perspectives on Freedom of Speech**, Southern Illinois University Press, USA 1987, ss. 120-135.

¹³ Bu bağlamda eğitilmiş bir insanla eğitimsiz bir insanın ya da varlıklı bir insanla evsiz bir kişinin öldürülmesi aynı şeydir. Zira, buradaki eşitlik kişinin insanlık ailesinin bir ferdi olması dolayısıyladır. Demokratik eşitlik üzerine ve verilen bu örnek için bkz. Yves R. Simon, **Philosophy of Democratic Government**, University of Chicago Press, Illinois 1951, ss. 95-259.

Bununla birlikte ifade özgürlüğü hakkı sınırsız/mutlak bir hak değildir.¹⁴ Kamusal tartışmaya hiçbir katkısı olmayan, sırf hakaret ve sövme içeren sözlerin hukuksal yaptırımı (ceza hukuku yaptırımına değil) tabi tutulması düşünülebilir.¹⁵ Ne var ki, bu sınırlamaya karar verecek yargıcın ifade özgürlüğü hakkının bütün özelliklerini bilebilecek bir bilgelik düzeyine ulaşmış olması gerekecektir. Zira ifade özgürlüğü davaları zor davalardır.¹⁶ Bu davalarda parametreler o kadar fazla ve karmaşıktır ki, ifade özgürlüğü konusunda en zengin ve yetkin içtihatların sahibi olan ABD Yüksek Mahkemesinde dahi bir içtihat bütünlüğü bulunmadığı görülmektedir.¹⁷ Bütün bu parametreleri inceden inceye hesap edebilecek birikime sahip bir yargıcın ise hukuk sistemimiz içerisinde yetişmiş olduğuna inanmak için fazlaca iyimser olmak durumundayız.¹⁸ Bu nedenle de söz konusu parametreleri hesaplama konusunda yetkin olmayan yargıçların kararlarını ifade özgürlüğü lehinde vermeleri demokratik sisteminin varlığı için bir zorunluluktur. Ne yazık ki,

-
- ¹⁴ İfade özgürlüğü hakkı neredeyse bütün modern anayasalarda ve tüm uluslararası insan hakları metinlerinde sınırlı bir hak olarak tanımlanmıştır. Bu hakkın sınırsız bir hak gibi formüle edildiği ABD anayasasının gerek hazırlayıcıları gerekse en yetkin yorumcusu olan ABD Yüksek Mahkemesi hakkın doğası gereği sınırlı olacağını kabul etmişlerdir. A. Meiklejohn ve Yargıç Black gibi mutlakçılar (hakkın mutlak olduğunu ileri sürenler) dahi kimi ifadeleri ve durumları ifade özgürlüğü hakkının dışında görmüşler ve aslında hakkın sınırlı olduğunu kabul etmişlerdir. Söz konusu değerlendirmeler için bkz. Samuel Krislov, **The Supreme Court and Political Freedom**, The Free Press, New York, 1968, ss. 132 vd.
- ¹⁵ Özellikle devlete ve kamu kurumlarına yönelik ifadelerin mutlak bir koruma görmesi konusunda karşılaştırmalı hukukta savunulan görüşlerin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Şahin, **İfade Özgürlüğü**, ss. 410-418.
- ¹⁶ İfade özgürlüğü davalarının zor davalar olması dolayısıyla bu davalara bakacak olan yargıçların bu alanda ciltler dolusu eserlere vakıf olmaları gerektiğini, böyle bir yargıcı ise bulmanın pratikte çok zor olduğunu belirten Schauer, ifade özgürlüğünü sınırlamanın daha iyi bir tutum olacağını ileri sürmektedir. Madem ki ifade özgürlüğünü savunmak için pek çok gerekçe var önümüzde, öyleyse sınırlanmaması gereken bir ifadeyi sınırlama riskini almamak gerekir, diyor Schauer. Yazarın ifade özgürlüğü tezi ve görüşleri için bkz. Schauer, Frederick, **İfade Özgürlüğü: Felsefi Bir İnceleme**, Çev. M. Bahattin Seçilmisoğlu, LDT Ankara 2002.
- ¹⁷ Örneğin bkz. Ruth McGaffey, “Towards A More Realistic View of the Judicial Process in Relation to Freedom of Speech”, **Perspectives on Freedom of Speech**, Southern Illinois University Press, USA 1987, ss. 109-120; Steven H. Shiffrin/Jesse H. Choper, **The First Amendment**, West Publishing, St. Paul, Minn. 1996, s. 2.
- ¹⁸ Bu durum bir söyleşide Yargıtay Eski Başkanlarından Sami Selçuk tarafından da açıkça ifade edilmiştir. Sami Selçuk ile yapılan, “*Yasalar Yanlısı Uygulanıyorsa Hukukun Basarı Sansı Yoktur*” başlıklı söyleşi için bkz., HPD, S. 6, Mayıs 2006, ss. 146-147.

yargımızın ifade özgürlüğü davalarında asgari standartları dahi tutturmuş olduğunu söylemek mümkün değildir.

II. İktidar “Ben” ile Demokrasi Arasındaki Çelişki: Karizmanın Eklemlenmesi

Aslında hürriyet doktrinin siyasi iktidar/otorite doktrinin bir parçası olduğu dikkate alındığında, iktidar “ben” ile demokrasi arasındaki çelişkinin çözümlenmesinin önemi daha bir artmaktadır. Burada irdelenecek olan, ifade özgürlüğü hakkı ve demokrasi bağlamında, özelde bir yetkinin (power) kullanılması değil, yönetilenlerin itaatini gerektiren bir yetkenin (authority) ve sahibinin konumunun araştırılmasıdır.¹⁹

İktidar “ben” ile demokrasi arasındaki çelişki, demokratik sistemlerde dahi yönetenin yönetilenle arasına koyduğu sınırı giderek derinleştirmesinden kaynaklanır. Aslında demokrasi, tanımı gereği, yönetenle yönetilenin bir ve aynı olduğu rejimin adıdır. Bu sistemde yönetenle yönetilenin yer değiştirmesi sadece olağan bir durum değil bir zorunluluktur da.²⁰ Ne var ki, demokrasilerde dahi yöneten zaman içerisinde yönetilenden kendisini ayırmaya ve yönetileni ötekileştirmeye başlar. Bu ötekileştirmede yöneten, yönetim meşruiyetini yönetilenin iradesinden aldığı unutarak, yönetilen “öteki”nin yönetene tabi bir “sürü” olduğuna inanır. Bu bağlılık (subjugation) aynı zamanda bir üstünlük anlayışını da beraberinde getirir.²¹ Yaratılan ast-üst ilişkisine bağlı statü içerisinde düşünce ve inanışlar bakımından da bir derecelendirme ortaya çıkar. Üstün olanın, hakikate daha yakın durduğu varsayılır.

Böyle bir durumda, ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı O.W. Holmes’ün ifade ettiği şu retorik kendini gösterir. İktidarın “ben”i eğer öncüllerinin doğruluğundan ya da iktidarından hiçbir şüphesi yoksa, sözlü dahi olsa mu-

19 Bu farklılıklar üzerine şu esere bakılabilir: Joseph Raz, **The Morality of Freedom**, Clarendon Press, Oxford, 1988, ss. 23 vd.

20 Demokrasinin temel esasları hakkında şu eserlere bakılabilir: David, Spitz, Antidemokratik Düşünce Sekilleri, Çev. Siar Yalçın, MEB Yayınları, İstanbul 1994; J.A. Corry/Henry J. Abraham, **Elements of Democratic Government**, Third Edition, Oxford University Press, USA 1958, ss. 25-58.

21 İktidar ve “Ben” arasındaki ilişki için bkz. Romand Coles, **Self, Power, Other: Political Theory and Diological Ethics**, Cornell University Press, Ithaca, NY 1992.

halefetin susturulması tamamıyla mantıksal görünecektir.²² Bu türden bir tablonun ise demokrasiyle ve onun temellendirmesi ile ne kadar karşıtlık oluşturduğu ortadadır.

İfade özgürlüğünün kamusal tartışma ve siyasi figür parametreleri meselesinin yukarıda açıklanmaya çalışılan hukuki boyutudur ve madalyonun diğer tarafında ise iktidarda bulunan kişilerin maruz kaldığı başka bir tehlike yatmaktadır: iktidarın insanı yozlaştırabilmesi tehlikesi. İktidarın insanı yozlaştırması, siyaset bilimcilerinin üzerinde mutabık oldukları konulardan biridir.

İktidarın, otoriter olmasıyla tiranlık olması arasındaki farkın iktidarın yozlaşması konusuyla bağlantısı zayıftır. Her iki iktidar tipinin de -eğer bu iktidarların kökeninde hürriyet ve hukuk düşüncesine bir saygı yatıyor idiyse- yozlaşmış olduklarını söylemek gerekir. Bununla birlikte, salt otoriter olanın iktidarının dışsal bir normatif hukuk düzeniyle -ki, bu düzen tümüyle otoriter rejimi kuran unsurlardan oluşmaktadır- bağıtlı olması ile tiranlık olanının dışsal bile olsa normatif herhangi bir hukuk düzeni tarafından yapılandırılmamış olması iktidarın yozlaşma biçimleri arasında bir nitelik farkı yaratabilir. Bu farklılık tiranide, Arendt’in tanımlamaları doğrultusunda, tek adamın, iktidar piramidinde kendisi ile “tüm diğerleri” arasındaki katmanları ortadan kaldırmasında; buna karşılık otoriter yönetimlerde piramidin üstü ile altı arasında hiyerarşik bir yapının varlığı sürdürülmekle birlikte, yine bu hiyerarşi ilişkisi içerisinde kurumsal diğer başka tabakaların da korunmasında yatmaktadır.²³

Demokrasilerde, karizmatik liderlerin ortaya çıktığı kriz dönemlerinde sistem bir tiraniye dönüşme bile otoriterleşme çoğunlukla beklenen ve fakat istenmeyen bir durumdur. Bu şekilde bir yozlaşma eğer deskriptif olarak vaki ise, bu yozlaşmaya karşı alınabilecek önlemlerin dahili (internal) olanları, özellikle demokrasiye inanan ve demokrasinin olanakları ile bulun-

---

²² Yargıç Holms’un görüşleri için onun **Abrams v. United States**, 250 U.S. 616 (1919) kararındaki muhalefet şerhine bakılabilir.

²³ Liberaller tarafından bu yozlaşmanın insan doğasına mündemiç olduğu neredeyse bir kesinlik ölçüsünde ifade edilmekte ve bu noktada iktidarın meşru olup olmadığına ilişkin bir tartışma konuyla bütünüyle ilgisiz görülmektedir. Aslında iktidarın kazanılmasıyla ilgili meşrutiyet tartışması önemli ise de, hürriyetçi demokrasinin ilkelerinin sürdürülmesi ve korunması daha önemli gözükmemektedir. Zira birincisi hürriyet ortamının devamı açısından arizi iken, ikincisi daimi ve kalıcı mahiyettedir. Otorite üzerine ayrıntılı bir tartışma için, örneğin bkz. Hannah Arendt, **Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought**, ss. 91-104 (ve özellikle ss. 96-97).

dukuları noktaya ulaşmış olan liderler için önemlidir. Zira harici (external) önemler zaten demokratik bir sistemde mevcuttur ve bunun kriz döneminde ortaya çıkan liderlik dahilinde korunması özellikle dahili önlemlerin benimsenmesine bağlı görünmektedir.²⁴

Bu yozlaşmaya karşı muktedir olanın, yanında sürekli kendisini pohpohlayan-öven kişileri değil, hatalarını yüzüne söyleme cesaret ve erdemini gösteren kimseleri bulundurması beklenir. Zira “ben (ego anlamında)” bir yandan içsel arzu ve dürtülerini dış alemin gerçekliğine, diğer yandan da “superego”nun arzu ve isteklerine karşı dengelemek sorumluluğunu taşımaktadır.²⁵ Bütün bunlara bir de etrafta bulunan kimselerin muktediri yüceltmeleri eklendiğinde “ben”in bu sorumluluğu demokrasinin gerektirdiği erdeme uygun bir şekilde yerine getirmesi imkansızlaşacaktır. İktidarda bulunan “karizma’nın”, eski Yunancadaki tanımına uygun olarak, “ender bulunan bir değer” olduğu vurgulandıkça, “karizma”yla pozitif eklemlenmiş “ben” giderek büyüyecektir. Ender bulunan bir değer olduğuna inanan (aslında inandırılan) “ben” aynı zamanda mistik kerametlere kaim olduğunu düşünmeye başlayacaktır.²⁶ Takipçilerinin bağlılığı akli ve mantıki olmaktan çok, duygusal bir temele dayanmaktadır.²⁷ Karizmanın, takipçileri üzerindeki etkisi bu durumu asimetric biçimde demokrasi aleyhine çevirmektir. Zira yönetenle yönetilen arasındaki uçurumla birlikte karizmatik “ben” de büyümeye devam eder.

“Ben” büyüdükçe eleştiriye karşı tahammülü de azalır ve nihayetinde hatadan ve kusurdan ari olduğunu düşünmeye başlar.²⁸ İnsanlık tarihindeki en büyük zulümler, eleştiriye kapalı diktatörler tarafından irtikap edilmiştir.²⁹

24 Kriz dönemlerinde karizmatik liderlerin ortaya çıkması ve bunların örneklendirilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için örneğin bkz. Madsen, Douglas, and Peter G. Snow, **The Charismatic Bond: Political Behavior in Times of Crisis**, Cambridge: Harvard University Press, USA 1991, özellikle ss. 1-36 ve 134-152.

25 “Ben”in söz konusu sorumlulukları burada sayılandan daha fazladır. Bu konuda ayrıntılı inceleme için şu esere bakılabilir: Perceival M. Symonds, **The Ego and the Self**, Greenwood Press, Westport Connecticut 1951, ss. 31-34.

26 Karizmanın ünlü sosyolog Max Weber’in tanımlanması ve adı geçen yazarlarca yorumlanması konusunda bkz. Madsen, Douglas, and Peter G. Snow, ss. 1-2.

27 Karizmanın takipçilerinin özellikleri konusunda bkz. Madsen, Douglas, and Peter G. Snow, ss. 5 vd.

28 Lipson, liderin ve liderliğin yüceltilmesinin diktatörlüklerin önemli özelliği olduğuna dikkat çekmektedir. Leslie Lipson, **The Great Issues of Politics**, Second Edition, Prentice Hall, NJ 1960, s. 239.

Demokratik sistem içerisindeki harici yapıyı çatlatmadan, yıkmadan bu şekilde ortaya çıkan liderler bütünüyle objektif bir otoriterleşme sağlamasalar da, demokrasiye ve aslında kendi tarihi saygınlıklarına zarar verirler.

Liderlerin, “otoriterleşme” eleştirilerine karşı “hukuk içerisinde kaldıklarım” söyleyerek cevap vermeleri, bunun doğru olması halinde harici yapının korunduğu anlamına gelse bile her zaman dahili unsurun ve bu arada demokrasi ilkesinin korunduğu anlamına gelmez.

Öte yandan muktedit olanın kendisine yönelik ifadeleri katlanılması gereken bir eleştiri olarak görmeyerek diğer herhangi (sıradan) bir kimse gibi demokratik bir hukuk devletinde yargıya başvurması ilk bakışta doğal karşılanabilir. Ancak başvuru yargı, ifade özgürlüğünün karmaşık yapısını analiz edebilecek ehliyete sahip değilse, sorun ülkenin demokratik özelliğini zaafa uğratabilecek bir boyuta ulaşabilecektir.

Tam da bu nedenle iktidar, örneğin kendisine yönelik ağır eleştiriler içeren bir makale üzerine, mahkemeye müracaat yerine iletişim ve diyalogu tercih etmelidir. Yani ifadeye karşı daha çok ifade ile karşılık vermelidir. İktidar, diyalogu eleştiri sahibi ile yapabileceği gibi buna zorunlu da değildir; diyalog pekala demokratik sistemlerde iktidarın, kendisine karşı doğru dan sorumlu olduğu halkla yapılabilir. Siyasal iktidarın bunu yapabilecek araçlara ve imkanlara sahip olduğunda ise kuşku yoktur.³⁰

Aslında iktidarı böyle bir tercih yapmaya yöneltecek iki önemli gerekçe vardır. Birincisi, iktidarın mağduru oynayarak mağduriyet yaratmasının konumuyla bağdaşmamasıdır. İkincisi ise birinci gerekçeyi tamamlayan, “yargının ifade özgürlüğü davalarında karar verebilecek yetkinliğe sahip bulunmamasından dolayı” ortaya çıkan evrensel/yerel standart çatışmasıdır. Başka bir deyişle iktidar, kendisine yöneltilebilecek eleştirileri susturabilecek bir mekanizmaya, ifade özgürlüğü davalarında yetkin olmayan bir yargı eliyle sahip olmuş olacaktır.

---

29 Diktatörlerin atmosferinin anlaşılması için Hitlerin ya da Stalin’in biyografilerinin incelenmesi yeterlidir. Bkz. Ian Kershaw, **Hitler: A Biography**, W.W. Norton and Company, New York 2008; Robert Service, **Stalin: A Biography**, Macmillan Publishing, USA 2004.

30 Aslında bu durum AİHM tarafından çok açık biçimde ifade edilmektedir. Örneğin bkz. *Casstells v. Spain* (App. 11798/85), Judgment of 23 April 1992.

Demokratik sistemlerde eğer siyasal iktidarlar, sorumlu buldukları halka karşı demokrasiyi koruma görevini de ahlaken üstlenmiş kişiler ise bu durumda demokrasinin temel taşlarından birisi olan (özellikle siyasal) ifade özgürlüğünü koruma görevini yalnızca (ve özellikle bu konuda yetkin bulunmayan) bir yargının üzerine bırakmamalıdır. Dahası, iktidarda bulunan kimseler tarafından açılacak bu türden davalar, vatandaşların siyasal tartışma forumuna katılma isteklerini törpüleyecek, ifade özgürlüğü üzerinde –ABD Yüksek Mahkemesi tarafından formüle edildiği gibi- caydırıcı bir etki (chilling effect) yaratacaktır.³¹

Gerçekte, siyasal iktidarlar ifade özgürlüğüne yönelik hukuksal yaptırımların dışında kalan diğer baskı araçlarını dahi kaldırma yükümlülüğü altında olmalıdırlar. Bu en azından hoşgörülü bir toplum olmanın gereğidir.³²

III. Sonuç Yerine

Demokratik bir sistemde seçilmiş olan siyasiler iktidar işlevini yürütürler. Bu kişilerin, kendilerine yönelen eleştirilere karşı iç hukuktaki standartlara göre değil uluslararası insan hakları hukukunun evrensel standartlarına göre hareket etmeleri kendilerini bulunmuş oldukları statüye getiren demokrasinin bir gereğidir. Önemli olan bu davalarda iç hukukta başarı sağlama olasılığı değildir. İç hukukta evrensel standartlara uymayan bir karar, yalnızca taraflar bakımından bir sonuç doğurmaz. Demokrasimizin de evrensel

³¹ Örneğin bkz. **Board of Airport Comm'rs v. Jews for Jesus, Inc.**, 482 US, 569 (1987); **Massachusetts v. Oaks**, 491 US, 571 (1989); Ashında ABD hukukunda Sullivan kararı (New York Times v. Sullivan, 376 US 254 (1964) kadar hakaret davalarında taraf olma ve başarı sağlama bakımından kamu görevlileri ile sıradan kişiler arasında bir fark yoktu. Common law ilkeleri bu bağlamda bir ayırma da izin vermiyordu. Yüksek Mahkeme Sullivan kararında, basına karşı açılan hakaret davalarının ifade özgürlüğü üzerindeki olumsuz etkilerine vurgu yaptıktan sonra, bu türden davaları kısıtlayacak önemli kriterler getirmiştir. Bu kriterlerden en önemlisi kuşkusuz, yayını yapanın saikinın muhataba zarar verme olduğunun ispatlanması koşuludur. Yani Mahkeme, yayıncıda bulunması gereken özel kastın ispat yükünü davacıya yüklemiştir. Ayrıntılı inceleme için bkz. Lois G. Forer, **A Chilling Effect**, W.W. Norton Co., New York 1987, ss. 60 vd.

³² Genel olarak saldırgan ve yaralayıcı ifadelerin hukuksal olarak yaptırıma tabi tutulması ile tutulmaması gerektiği arasındaki çizginin belirgin olmadığını, “hoşgörülü toplum” kavramının bu ifadelere izin vermekle mi yoksa bu türden ifadeleri yasaklamakla mı olacağı konusunda ifade özgürlüğü savunucularının düşündüğünden daha karmaşık bir durum olduğu ileri sürülmekle birlikte, ifade özgürlüğünün siyasal alanı ile ilgili bir tartışmanın yapılmadığı görülmektedir. Zira siyasal ifade özgürlüğü alanı ifade özgürlüğünün en geniş olduğu alandır. Bkz. Lee C. Bollinger, **The Tolerant Society**, Oxford University Press, USA 1986, ss. 12 vd.; Ayrıca bkz. Sahin, **İfade Özgürlüğü**, ss. 288 vd.

standartlara sahip olmadığını, yerel kaldığını gösterir. İtiraf etmek gerekir ki, ifade özgürlüğü alanında evrensel standartların ne olduğunu berrak biçimde ortaya koymak da mümkün değildir. Ne var ki, Türkiye'nin en azından AİHM tarafından mahkum edildiği kararların çokluğu bu standartların gerisinde olduğumuzu göstermektedir.³³

Şimdiye kadar açılmış ve devam eden davalar bakımından ise denilebilir ki; iç hukuktaki sonucu ne olursa olsun, uluslararası insan hakları hukuku tarafından Türkiye'nin mahkumiyeti ile sonuçlanacak bir davadan vazgeçmesi, ülkenin yönetiminden sorumlu olan kişiler için bir erdemden çok görevdir. Davanın açılması, beraatle bile sonuçlansa, ifade özgürlüğü üzerinde bir baskının varlığı için yeterli bir kanıt olarak görülecektir. Başka bir deyişle, ülkemizin ifade özgürlüğü ile ilgili olumsuz sicilini bir dava daha eklenecektir. Türkiye'nin insan hakları sicilinin düzeltilmesini iktidardan talep etmek (icraya ve yasamaya bakan yönleriyle) bu ülkenin her vatandaşının en meşru haklarından biri değil midir? Tek yanlı olarak bilgilendirilen ve her icraatında övülen bir iktidar, eleştiriye tahammül eşiği yok olmuş bir “ben”e dönüşecektir.

Nihayet, iktidar kavramının kapsamını M. Foucault'nun tanımladığı bir noktaya kadar genişletebilir ve bu bağlamda özellikle bu kavramın içerisine her dönemin güç mücadeleleri içerisindeki muktedirlerini; belki de günümüzün mahkemelerini ve yargıçlarını da koyabilir ve kişinin kendi davasının yargıcı olmasından kaynaklanacak mahzurlardan belki de en büyüğünün “kaygan yamaç”ta tutunmaya çalışan ifade özgürlüğü hakkıyla ilgili davalarda ortaya çıkacağını söyleyebiliriz.

---

³³ Şu anda gazeteciler aleyhine açılmış ve sürmekte olan üç bin davanın olduğu belirtilmektedir. Bkz. İsmet Berkan, Hürriyet Gazetesi, 05/07/2011; Son zamanlarda yayın organlarında çıkan şu haberler bile bu konuda ciddi bir sıkıntı olduğunu göstermeye yetmektedir: Cumhurbaşkanı Gül: “Gazetecilere Açılan Davalar Tedirgin Ediyor” http://www.youtube.com/watch?v=7pcw4UCv_n4; Çevrimdışı: 18/07/2011; “AB'nin Gazeteci Davalarını Takip Edecek Heyeti Belli Oldu” Çevrimdışı: 15/07/2011, <http://www.abhaber.com/haber.php?id=35572>; “Gazetecilere Açılan Davalar Dünya Medyasının Gündeminde” Zaman Gazetesi, 28/10/2011 Çarşamba; “Gazetecilere Açılan Davalar Adalet Bakanlığı'nın Merceğinde”, http://www.medyaloji.net/haber/gazetecilere_acilan_davalar_adalet_bakanligi_nin_merceginde_.htm, çevrimdışı: 26/06/2011.